

Theo L. Hetteema

Wils, J.-P. (2004). *Sacraal geweld*. Assen: Van Gorcum. ISBN: 90 232 4079 0. € 19,50. Pp. 143.

Verschenen in: *Psyche en geloof* 17 nr. 2 (2006) 127-128.

Met de dag wordt het moeilijker om te schrijven over religie en geweld. 'De gebeurtenissen van 11 september 2001' hebben geleid tot een stortvloed aan boeken over religieus gemotiveerd geweld. Valkuil voor al deze boeken is de generalisatie. Het meest geslaagd zijn nog de boeken die, al of niet journalistiek gekleurd, verslag doen van wat de auteur aan religieus geweld heeft geobserveerd. Maar onvermijdelijk doemt een laatste hoofdstuk op, waarin de auteur vanuit deze observaties algemene beschouwingen wil geven over religie en geweld. Al even onvermijdelijk worden die beschouwingen vertekend door de geobserveerde extremen van terreur en gewelddadig religieus fundamentalisme.

De Nijmeegse ethicus Jean-Pierre Wils trapt niet in die valkuil van algemene beschouwingen vanuit beperkt actueel materiaal. In zijn publicatie over *Sacraal geweld*, gebaseerd op een door Wils in Nijmegen gehouden 'honours class', begaat Wils een heel andere weg. Hij probeert het wezen van religieus geweld op filosofische wijze te bevatten door een fenomenologie van religieus geweld te bieden. Dat doet hij door in de aard van het transcendente zelf (waarop religie gericht is) de bron van geweld te benoemen. Natuurlijk gaan de gedachten daarbij terug naar Rudolf Otto's *Das Heilige* (1917), die het heilige als *fascinans et tremendum* benoemde, als een aantrekkende en als een afschuwelijke, afstotende kracht. Juist die voortdurende dubbelheid van het transcendente leidt tot geweld.

Die benadering houdt een verlies in. We kunnen met Wils' overwegingen niet het geweld verklaren dat we in de maatschappij en in het wereldgebeuren zien gebeuren. Ook biedt zijn reflectie geen direct aanknopingspunt voor het benaderen van cliënten die dader of slachtoffer zijn van religieus gemotiveerd geweld. Maar voor de lezer die iets wil begrijpen van het onverklaarbaar persistente van religieus geweld biedt het boek veel rijke gedachten. In ieder geval zal de lezer na het lezen van dit boek niet meer beweren dat religieus geweld slechts een uitwas vormt en dat de *echte* religie vredelievend is. Er zit iets gewelddadigs in de kern van het religieuze, en dat komt voort uit de dubbele aard van het heilige. Natuurlijk is er een ideologisch gebruik van geweld binnen religies. Geweld wordt welbewust ingezet om tegenstanders te vernietigen en interne ketterijen uit te zuiveren. Maar wezenlijker is, dat de totaliteitsclaim die gepaard gaat met het transcendente van religie iets exclusivistisch heeft, dat geweld oproept. Dat lijkt onvermijdelijk. Het heilige is 'de ontreddering par excellence' (80).

Wils concentreert zich dus op theorieën over het heilige. Daarbij blijft allerlei materiaal over geweld uit de sociale psychologie liggen. Wel aan de orde komen Freuds 'Totem und Tabu' en 'Der Mann Moses...'. Daarmee worden klassieke teksten gebruikt, maar ook omstreden. Wat al te gemakkelijk passeert Wils de kritiek op deze klassieke maar omstreden teksten, door te stellen dat ze nog steeds een fascinatie uitoefenen waaraan de lezer zich moeilijk kan onttrekken (102). Voor het gebruik van René Girards theorie van mimetische begeerte die geweld oproept in een cultuur zou hetzelfde kunnen opgaan. Voor zowel Freud als Girard geldt dat hun theorieën op iedere groep en maatschappij kunnen worden toegepast, en dat het transcendente daarin eigenlijk secundair is, een symbool van een algemeen menselijke groepsbegeerte.

Uiteindelijk landt Wils bij het boek *Homo sacer* van de Italiaanse filosoof Giorgio Agamben. De *homo sacer* is in het oude Romeinse recht een enigmatische figuur. Het is iemand die om een misdrijf wordt vervolgd, maar een religieus stempel *sacer*, heilig, heeft gekregen, waardoor hij buiten de gewone wetten staat, maar toch ook niet zo dat hij niet

gedood mag worden. Eerder heeft Wils Carl Schmitts opvatting van de soevereine vorst behandelt die boven de wet staat, en juist daardoor de wet kan stellen. Nog meer dan bij de dubbelheid van de soevereine vorst, wordt bij Agamben de dubbelheid van buiten de wet en toch geoordeeld door de wet, verbonden aan het heilige. Volgens Wils is dit heilige in iedere cultuur aanwezig. Het heilige ontspoot tot geweld waar de dubbelheid verdwijnt en het heilige eenduidig wordt gemaakt. Waar het boven de wet staan niet meer verbonden is met een wet stichten, wordt excessief geweld genormaliseerd. Dan ontstaan fundamentalisme en religieuze terreur (130).

Ook Wils ontkomt niet aan een laatste hoofdstuk, waarin hij poogt een ‘remedie tegen “sacraal geweld” ’ te formuleren (134). Dat doet hij met een programma van ‘transcendentie immanentiseren’: de blik op het ultieme, het heilige en transcendentie, die zoveel geweld ontketent, implementeren in de ervaringswereld. Voor religie is het daarbij heilzaam de distantie van de wetenschap ter harte te nemen. Daarmee verdwijnt de geslotenheid van een traditionalistisch zelfbeeld, ‘een vrijwillig isolement dat de cultuur buiten de eigen muren houdt’ en wordt het sacraal geweld bezworen.

Die laatste intentie maakt mij sceptisch. Het komt dicht bij de teneur die in onze maatschappij leeft: redelijkheid en weldenkendheid zijn de remedie tegen het primitieve religieuze geweld. Hier zou toch minstens de Engelse filosoof John Gray ten tonele moeten worden gevoerd, die laat zien hoe het op de rede gerichte programma van de Verlichting zijn eigen terreur met zich meevoert. Op dit punt in de redenering van Wils aangeland, zou ik liever een nieuwe religieuze doordenking van het begrip soevereiniteit wensen. Daar liggen vanuit de dogmatiek toch rijke mogelijkheden.

Wils probeert de kracht van de immanentie, het landen van de vervoering in de werkelijkheid, te stellen tegenover het transcendentie. Ik zou er voor voelen in het transcendentie zelf krachten aan te boren die het geweld tussen haakjes zetten. Ik denk daarbij bijvoorbeeld aan de esthetiek. Wils doet denigrerend over de esthetisering van religie, die hij beschouwt als een verzwakking: ‘Een verouderde religie wordt moe. Zij is afgemat. Een zeer goede indicator voor deze moeheid is vooral de *esthetisering* van de religie’ (92). Dat is een boude en ongefundeerde stelling. In de schoonheidsbeleving kan juist de vitaliteit van een religie liggen. Het is onmenselijk om de transcendentie vervoering te beknotten. Het lijkt mij veel heilzamer om die gewelddadige vervoering te sublimeren tot een esthetische expressie. Dat is overtuigender dan een filosofisch programma dat de scherpe kantjes van religie af wil halen.

Blijft staan dat Wils een origineel en boeiend essay heeft neergezet. Voor wie meer zoekt dan directe aanknopingspunten voor de psychologische praktijk is er in dit boek veel waardevols te genieten.

Theo L. Hetteema